

Десет

ЕКСПЛОЗИЯ

Утрото на 21 февруари 1969 година в Йерусалим беше сухо и студено. Лек ветрец духаше по павираната алея за пешеходци „Бен Йехуда“ сред зимния пейзаж от голи дървета и кафява трева, слизаше надолу по улица „Агрон“ и се завихряше около уличните лампи в ъгъла на булевард „Крал Джордж“. Израел Гефен, ветеран от Втората световна война и три арабско-израелски войни, отиваше да купи нещо по поръчка на жена си, канадска журналистка. Гефен влезе в магазина „Суперсол маркет“ на ъгъла на „Агрон“ и „Крал Джордж“ малко след 10:30 ч. Като минаваше край касите в посока към хладилните витрини отзад, Гефен забеляза двама млади мъже, говорещи английски с южноафрикански акцент. Това беше последният му спомен преди експлозията.

Гефен имаше опит с експлозиите. В края на 1930-те беше станал член на тайна съпротивителна организация в един кибуц, където се изработваха експериментални оръжия по време на Голямото арабско въстание. През 1941 година се би в редовете на Британската армия срещу Ромел в Либийската пустиня. Службата му като израелски войник включваше неотдавнашната Шестдневната война, Суецкия конфликт и така наречената от израелците Война за независимост, през която Гефен служеше в батальон осемдесет и девет на Моше Даян и взе участие в щурма на Рамла и Лида през юли 1948 година.

Експлозията избухна точно когато Гефен минаваше покрай южноафриканците на път да вземе кутия замразен лимонов сок. Докато летеше нагоре от силата на ударната вълна, разбивайки с гръб окачения таван с вградено осветление, Гефен осъзна, че експлозията е от бомба.

Той падна тежко върху пода на супермаркета и се

огледа за двамата южноафриканци – по-късно щеше да се окаже, че единият е уругваец – бяха на пода, безжизнени. Край него лежеше жена, която умираше. Гефен се вгледа за миг в широко отворените ѝ очи и уста. Четвърта жертва лежеше на земята, а едното ѝ око висеше извън очната орбита. Гефен реши, че е мъртва, но по-късно щеше да узнае, че е оживяла.

Гефен погледна левия си крак и видя кръв, шуртяща от артерия близо до глезена му. От друга рана, някъде по-високо, бавно се стичаше кръв, образувайки разширяващо се петно върху крачола на панталона му. Опитвайки се да стане, погледна ръцете и гърдите си и видя, че сакото му от светло кафяв велур е непоправимо разкъсано. Погледна отново към глезена си и видя, че кръвта блика на струйка като фонтан. Натисна с пръсти слабините си, притискайки с все сила феморалната артерия в горния край на левия си крак, за да спре потока кръв. Щом отпусна за малко, кръвта шурна отново. Вгледа се в глезена и забеляза, че е почти откъснат от стъпалото.

„В този момент реших, че не ми се живее – спомня си Гефен десетилетия по-късно. – Глезенът ми беше откъснат и след толкова войни една след друга, вече не исках и да помисля за влизане в болница“.

Опитният войник се огледа наоколо. Димът и прахът се слягаха, окаченият таван се полюшкваше налудничаво, а по пода, сред локви кръв, се въргаляха в пълен безпорядък осветителни тела, консервни кутии и пластмасови бутилки. Викове и стонове изпълваха супермаркета, а във въздуха се носеше добре познатия на Гефен мирис на барут, смесен по абсурден начин с аромата на пипер.

Израел Гефен премисли – вече не искаше да умира. Натискайки с една ръка лявата страна на чатала си, той заподскача на десния си крак към изхода. Двама мъже се появиха сред дима, изведоха го бързо навън и го настаниха на стол в съседната бръснарница. Казаха му да чака. След две-

три минути, които се сториха много повече на Гефен, единият от тях се върна и му помогна да влезе в кабината на камиона си.

„Говори ми нещо“ – помоли Гефен ужасения шофьор, който караше с пълна скорост по улиците на Западен Йерусалим. Камионът преминаваше на червено, избягвайки на косъм сблъсък с автобуси, коли и пешеходци, а шофьорът натискаше непрекъснато клаксона. Гефен искаше мъжът да го държи буден с разговор, защото ако загубеше съзнание, ръката му щеше да се отпусне и можеше да загине от загуба на кръв. Двамата се заговориха за обикновени неща. След няколко минути пристигнаха на портала на йерусалимската болница Шааре Цедек (Врати на праведността). Гефен веднага бе заобиколен от медици, поставен на носилка и откаран в спешното отделение. Странно, помисли си Гефен малко преди да загуби съзнание, не съм влизал в тази болница от четиридесет и пет години, от онази далечна 1922 година, когато съм бил роден.

Един ден след работа, към края на февруари 1969 година, Моше Ешкенази излезе в задния двор на къщата в Рамла, където Далия поливаше цветята. Държеше вечерния вестник „Маарив“ в ръка. „Виж какво пише тук – каза Моше на дъщеря си. – Разследвали са атентата в „Суперсол“ в Йерусалим. Казват, че твоят приятел Башир е обвинен за участие в него“. Той повдигна вежди.

„Башир?“ – попита невярващо Далия. – „Башир Хаири от Рамала?“ Тя бавно тръгна към баща си, който не сваляше поглед от нея. Тридесет и шест години по-късно, тя живо си спомня този момент. Операцията, пишеше във вестника, е проведена от Народния фронт за освобождение на Палестина – групировка, поддържаща идеята за „въоръжена борба“, фраза, считана от израелците за другото име на тероризма. НФОП и лидерът му, бежанецът от Лида Жорж Хабаш, се хвалели, че целта на атаките им е да лишат

израелците от чувство за „спокойствие и сигурност“.

Башир Хаири в НФОП? Далия застина на място с лейка в ръка. Тя беше отворила вратата на дома си за Башир и семейството му и ги посрещаше с добре дошли всеки път, когато идваха да видят къщата, градината и лимоновото дърво. В отговор получи топлотата на арабското гостоприемство, по-голямо от което не бе срещала преди; благодарността им само заради това, че им е отворила вратата идваше от такива дълбини, каквито тя едва беше започнала да разбира. При всяко тяхно гостуване, Далия научаваше още за историята на семейството на Башир и поточно за експулсирането им от Рамла и Лод (Лида), а Башир започна да осъзнава, че не всеки жител на Израел е враг. Далия беше започнала да вярва, че е напълно възможно да водят спокоен разговор за случки от общата си история, представляващи взаимен интерес.

Сега Далия се зачете във вестника през рамото на баща си. Башир Хаири беше обвинен в съучастничество за атентата в супермаркета и за принадлежност към нелегалната организация на Западния бряг – Народния фронт. През месец юли предишната година партизани от НФОП бяха похитили полет на италианските авиолинии EI Al на път от Рим за Тел Авив, принуждавайки пилота да кацне в Алжир и задържайки пасажерите, повечето израелски граждани, за заложенници близо шест седмици, докато Израел най-накрая отстъпи пред исканията им да бъдат освободени шестнадесет палестински затворници. Шест месеца по-късно, през декември 1968, членове на НФОП нападнаха друг самолет на EI Al в Атина, като убиха един пасажер. И само два дни след атентата в „Суперсол“, операция на НФОП взе на прицел самолет на EI Al на летището в Цюрих, при което беше убит един човек и ранени четири. Далия бе гледала новините за тези събития с изгарящ гняв; беше чула за претенциите на НФОП да освободят Палестина, а това за нея означаваше унищожение на Израел и на единствения ѝ роден дом.

Башир Хаири в НФОП? Може ли да е вярно? В статията пишеше, че Башир ще бъде съден от израелски военен съд; може би тогава истината ще излезе наяве. Далия реши да не прави прибързани преценки преди делото. Но вече я глождеше смущаващият въпрос – с терорист ли се бе сприятелила?

Башир Хаири седеше в килия метър на метър и половина с каменни стени, железни решетки и слаба крушка, висеща от тавана. Вече шест нощи спеше направо на циментения под без завивки, треперещ от студ. Намираше се в стар британски затвор, наричан „Сарафанда“, близо до ал-Рамла и се чувстваше зле – имаше висока температура и го тресеше. Десетилетия по-късно Башир си спомня, че на седмия ден израелските тъмничари му донесли едно одеяло.

„В стаята за разпити в Сарафанда“ – разказва Башир, – „имаше стол и маса, а на масата – черна *шаба*, качулка. Слагаш качулката на главата си и те бият. Биеха ме по дланите и ме душаха през качулката. Друг път слагаха белезници на ръцете и краката ми, завързваха очите ми и пускаха кучетата. Те скачаха върху мен и ме притискаха до стената. Усещах дъха им на шията си“. Башир смята, че разпитите са били провеждани от агенти на Службата за обща сигурност, Шин Бет. Разказва за онези дни с привидно спокойствие, като някой, който си спомня как е ходил до магазина предишния ден. „Лицата им“ – казва тихо, – „и до днес ясно си спомням лицата им“.

След разпитите следва психологическа обработка. „От килията си чувах изстрели и после крясъци. Охраната идваше, извеждаха ме навън и ми показваха една дупка, ‘Ако не ни сътрудничиш, ще свършиш тук’. После пак в килията и пак изстрели, и пак крясъци. Човек започва да си мисли: *Сигурно убиват хората, които не признават*“. Агентите, които разпитваха Башир, искаха от него да признае, че е участвал в атентата в супермаркета и да опише

вътрешните операции на НФОП, за да сложат край на похищенията на самолети El Al. Младият адвокат не признаваше. Отказа да потвърди каквато и да е връзка с Народния фронт. Боевете, кучешките атаки и психологическата обработка продължиха да се редуват.

Такъв тип отношение не беше изключение. През 1969, годината, когато Башир беше арестуван, почти нищо не се знаеше извън Шин Бет за отношението към палестинските затворници. През 1974 година израелската адвокатка и правозащитничка Фелиция Лангер публикува книгата „Със собствените ми очи“, в която предаде разговорите си със затворници, претърпели „побой и унижения“. Тя описа затворници, които са представили доказателства, че са удряни по главата, дланите и краката; които са казали, че са били удряни в лицето при завързани очи; които са описали как са висели от стената с белезници, закачени за железни решетки; които са били разпитвани с „електричество и палки“; чиито ръце и крака са били връзвани, докато изкървят.

В един случай, написа Лангер, петдесет и две годишен мъж с белодробно заболяване е разпитван гол, а „ръцете му били вързани на гърба, към тях било привързано въже и по такъв начин бил повдиган във въздуха. Тези, които го разпитвали, го биели и след всеки побой му заповядвали да говори, но тъй като все отговарял, че няма какво да каже, продължавали да го бият. Лангер описа и затворник „целият насинен от бой“, който починал, а от управата твърдели, че се бил „спянал и паднал по стълбището“.

При едно от посещенията ѝ в затвора, вероятно през пролетта на 1969 година, Фелиция Лангер се среща с Башир. Тя си спомня блед мъж с големи очи, който изглеждал „едва-едва жив“. „Биха ме“, спомня си Лангер думите му, „докато вече не можех да стоя на краката си“.

Историите за насилие и мъчения бяха подкрепени и от Израелската лига за човешки и граждански права, чийто

директор, Израел Шахак, написа в предговора на „Със собствените си очи“, че „никой... каквито и политически или философски убеждения да има, не може да отрече, че случаите на преследване, потискане и мъчения, описани в тази книга, не само са верни, но са и характерни за израелското управление в окупираните територии“.

Три години по-късно, през 1977, лондонският вестник „Сънди таймс“ публикува детайлно разследване на „твърденията за систематичен тормоз на арабски затворници от страна на Израел“. Вестникът стигна до заключението, че „мъченията са организирани така методично, че не могат да бъдат пренебрегнати като работа на шепа „престъпни полицаи“, превишили правата си. По всичко изглежда, че това е съзнателна политика, одобрена на повисоко ниво“. Един от обектите на разследването беше Расмия Одех, която заедно с Башир беше затворена във връзка с атентата в „Суперсол“. Бащата на Одех, Йосеф, чиято къща бе срината около три седмици след атентата, описа как е бил заведен в затвора, за да наблюдава разпита на дъщеря си:

„Когато ме заведоха... Расмия не можеше да стои на краката си. Лежеше на пода, а по дрехите ѝ имаше петна кръв. Лицето ѝ беше синьо, а едното ѝ око подпухнало... Биха и мен, и нея, и двамата крещяхме. Расмия повтаряше: „Нищо не знам“. Разтвориха нозете ѝ, пъхнаха палката в утробата ѝ. Кървеше от устата, от лицето и от долу. После съм припаднал“.

Израел отрече твърденията на „Сънди таймс“. Но пет-месечното разследване на вестника стигна до заключението, че техниките на разпит са включвали „продължителен бой“ и „мъчения с електрически ток и затваряне в специално конструирани килии“ – метод, който „говори, че отношението към затворниците не може да бъде наречено

просто грубо, а трябва да бъде поставено в категорията мъчения“. Вестникът отправи обвинения към израелските служби за сигурност, в това число Шин Бет, военното разузнаване и израелския отдел за специални задачи, че са знаели за мъченията и дори са ги ръководели“.

Причините да се прилагат мъчения, според вестника, са три – да се изтръгне информация; да се накарат хората да признаят „престъпления срещу сигурността, каквито може и да не са извършили“, за да могат властите да използват тези признания и да издадат присъди; и „да убедят арабите в окупираните територии, че най-безболезненият начин на съществуване е липсата на всякаква активност...“.

Вестникът установи, че голяма част от мъченията са се провеждали „в специален център на военното разузнаване, чието местоположение е несигурно, но по думите на очевидци се намира някъде във вътрешността на огромната база за военно снабдяване в Сарафанд...“.

Башир беше в Сарафанд и семейството му нямаше вести от него вече цяла седмица. Тридесет и шест години по-късно Нуха, по-голямата му сестра, си спомня деня, когато заминал, с пълна яснота. Беше 6:00 часа вечерта. Нуха току-що бе привършила почистването на къщата. В момента, в който си оправяше кърпата за глава, чу силно блъскане по вратата. Някакъв израелски капитан искаше да се срещне с Башир. Каза му, че той не си е в къщи. Като се върне, заповяда израелският капитан, да се яви в Муката – израелски военен затвор в Рамала. Башир изпълни заповедта и оттогава семейството не знаеше нищо за него. Усилията им да получат някаква информация, не дадоха резултат.

Седмица по-късно на вратата отново се почука. Пак беше капитанът, но този път с Башир. Той изглеждаше блед и отслабнал. Закия дойде от дневната стая, където имаше гости. Капитанът каза на Башир да не казва нито дума на никого. „Дрехите му са мръсни“ – каза Закия на капитана.

Тя бързо отиде до стаята му и се върна с чисти дрехи пъхнати в торба.

Военният каза на Нуха да дойде с тях. Тя се качи в джипа заедно с Башир и потеглиха на юг. Нуха не беше сигурна какво искаха.

„Изглеждаш уморен“ – каза Нуха на Башир по пътя към Йерусалим. „Биха ли те?“

„Стига!“ – извика капитанът към Нуха. „Нямаш право да говориш с него!“

Пристигнаха в Мускобия, руския затвор, който служеше като израелски военен център за провеждане на разпити в Йерусалим. Военните въведоха Нуха в една малка стая, а Башир – в съседната. Малко след това, спомня си Нуха, тя чу виковете на Башир. След като ги слуша неопределено дълго време, което ѝ се стори безкрайно, не можа понесе повече и припадна.

Три часа по-късно тъмничарите ѝ донесоха чаша вода. Заведоха я до другата стая и отвориха вратата. Там видя Башир само по долни гащета с клюмнала глава. От двете му страни стоеше по един мъж с палка.

„Братко“ – каза Нуха, – „о, братко!“ После извлякоха Башир навън и заповядаха на Нуха да се върне в Рамала сама.

Башир, по собствените му думи, не е признал никакво участие в атентата в супермаркета. „Издържах на побоя, на качулките, на кучетата. Не ме прекършиха“. Той отрече да членува в НФОП и да знае каквото и да било за операциите на Народния фронт.

Светът вече знаеше за НФОП, а операциите му, които тероризираха Израел, заемаха първите страници на вестниците. Много палестинци, все още в шок от поражението и окупацията след Шестдневната война, започваха да осъзнават, че само с малки партизански операции няма да може да се постигне дълго очакваното освобождение на Палестина. Те

приемаха тактиката на НФОП за „зрелищни операции“ като отмъщение за годините на унижение и провал и с цел вниманието на световните медии да се насочи към палестинската кауза. Тези атаки, комбинирани с операции на Фатах и други групи, бяха изключително популярни сред арабите, които продължаваха да виждат Израел като незаконен окупатор на Палестина.

„През 1968 година палестинските *федаи* можеха да пътуват из целия арабски свят само с картата си, издадена от организацията, и бяха приемани навсякъде“, спомня си Басам Абу-Шариф, тогавашен член на НФОП, в мемоарите си. „Без паспорт – само с картата. Никой, абсолютно никой в арабския свят не смееше да надигне глас срещу някой *федаи*...“ „След Шестдневната война всеки *федаи* беше бог“. Повечето от партизанските атаки срещу Израел бяха предприемани от Йордания и това водеше до напрежение в отношенията между крал Хюсеин и израелските лидери, а впоследствие – между краля и партизанските групи.

През месец март 1968 година, в отговор на партизански нападения, израелски танкове, пехота, парашутисти и бронирани бригади пресякоха река Йордан и атакуваха позициите на Фатах в йорданския град Карама. Израелските сили, наброяващи петнадесет хиляди души, бяха обстрелвани от артилериите на Фатах и Йордания. Двадесет и осем израелски войника загинаха, а йорданците заловиха няколко израелски танка, които скоро бяха показани на парад по улиците на Аман. Израел беше нанесъл повече поражения и постигнал повечето от военните си цели, но за арабския свят, жаден за символи на сила, смелостта на партизаните показваше, че палестинската съпротива е жива. Героичният образ на Ясер Арафат, който според слуховете, сам стоял под огъня, за да ръководи бойците си в Карама, придоби още по-големи измерения. Битката при Карама, макар и в редица отношения военно поражение, щеше да се предава като една от великите символични победи в историята на

палестинската съпротива, още повече засилваща имиджа на Фатах в Йордания. Сега за крал Хюсеин беше още по-трудно да оказва натиск върху партизаните. Затова, скоро след събитията в Карама, той заяви: „Ние всички сме федаи“.

От Кайро до Багдад и от Дамаск до Аман хиляди араби пълнеха службите за набиране на бунтовници, за да се запишат за доброволци в подновената борба срещу Израел. Фатах дори получи собствена честота по египетското радио, Арафат бе поканен в Кайро като официален гост на Насър, а редиците на Фатах набъбнаха.

„Зрелищните“ операции на НФОП междувременно започнаха да привличат легиони млади европейци, които виждаха в похищенията на самолети решителност да се рискува всичко за извоюване на свободата. Беше времето не само на студената война, но и на революции, вдъхновени отчасти от масови протести по цял свят срещу войната във Виетнам и, в някои случаи, в подкрепа на Виетконг. В третия свят Виетконг бяха смятани за борци за свобода, а Съединените щати – като техен потисник. По същия начин палестинските бунтовници, отвличанията на самолети и други операции от такава величина се идентифицираха от левите с борбата за революционна справедливост против властта на окупаторите. В Съединените щати обаче дори сред младите с леви убеждения и особено сред младите евреи идеалисти, които скоро щяха да извършат алия в Свещената земя, Израел се считаше за справедливият победител в неотдавнашната война. От друга страна надигащите се радикални движения в Европа започнаха да подхранват палестинските националисти с отявлени анти-империалисти: италиански, френски, испански и немски младежи, които бяха недоволни от капиталистическата система и нейните лидери.

Вдъхновени от Че Гевара, Хо Ши Мин и закана на Председателя Мао да стане „риба в революционното море“,

европейски леви пристигаха в тренировъчни лагери на ООП и НФОП в Ирак, Йордания, Египет, Ливан, Алжир и Йемен. От тези връзки из цяла Европа изникнаха „комитети на солидарността“, разпределящи финансови и медицински помощи и изпращащи доброволци в окупираните територии.

Скоро различни скандални революционни групи и бежанци из целия Запад започнаха да бъдат идентифицирани с палестинската борба. Те включваха венецуелския комунист Илич Рамирес Санчес (наричан Карлос Чакала), Андреас Баадер и Улрике Майнхоф (лидери на групата Баадер-Майнхоф) и фракциите на Червените бригади: ЕТА от Испания, италианската Бригада Роса, Аксион Директ от Франция и японската Червена армия. „Единствения език, който разбира врагът, е езикът на революцията“ – заяви Жорж Хабаш, – „превръщайки по този начин окупираните територии в пъкъл, чиито огньове поглъщат узурпаторите“. Девизът му беше „обединение, свобода, отмъщение“.

За хиляди палестинци „зрелищните операции“ означаваха мощ, въпреки поражението и внимание, насочено към палестинската кауза както никога дотогава. Мнозина палестинци вярваха, че нападенията им не са срещу израелски цивилни, а срещу „войници в цивилни дрехи“ от „режима на колониалните заселници“, които могат да бъдат мобилизирани срещу тях всеки момент. Това беше война и палестинските бунтовници вярваха, че нападенията са единственият начин за привличане на вниманието към каузата им. „Когато отвлечем самолет, ефектът е по-голям, отколкото ако убием хиляда израелци в битка“, каза Хабаш. „Десетилетия наред мнението на световната общественост не беше нито за, нито против палестинците. Те просто бяха игнорирани. Сега поне светът говори за нас“. В много части на света, обаче, тактиките на НФОП бяха обърнали хората срещу палестинците и тяхното освободително движение.

Операциите на НФОП освен всичко друго предизвикаха и масиран израелски отговор. Хиляди палестинци бяха

пратени в затвора, в това число мнозина, които нямаха никакво отношение към партизанските операции. Те бяха държани неопределено време без обвинение. По такъв начин операциите на НФОП станаха непрестанен източник на напрежение в самото палестинско националистическо движение и през февруари 1969 година, когато Башир бе арестуван, от НФОП се отцепи нова фракция, която се нарече Демократичен фронт за освобождение на Палестина. Абу Лайла, един от основателите на ДФОП, считаше, че „на-лудничавите акции“ на НФОП срещу цивилни извън Израел са „опетнили легитимността на съпротивата“. Лидерите на ДФОП също така се противопоставяха на риториката за „изтласкване на евреите в морето“ и разглеждаха борбата си не като насочена срещу евреите, а срещу ционизма. Те поддържаха идеята за съвместно съществуване между араби и евреи в рамките на една държава, където никой няма да бъде заставян да се изселва. Някои от ДФОП дори говореха за арабска и еврейска държава съществуващи една до друга. Идеята за съвместно съществуване започна да намира привърженици даже и сред някои от радикалните фракции на палестинската съпротива.

Към 1970 година обаче, идеологическите търкания в палестинското движение бяха незначителни в сравнение с антагонистичната атмосфера между палестинците и краля на Йордания, Хюсеин. След битката при Карама, Фатах и други фракции на палестинското освободително движение се бяха разраснали толкова много, че станаха буквално държава в държавата в Йордания, превръщайки столицата Аман в нещо като „арабски Ханой“. Бунтовниците виждаха краля като отстъпник пред Запада заради подкрепата му за компромиса на ООН, който, опасяваха се те, можеше да ги лиши от правото на завръщане. Някои бунтовнически лидери наричаха краля „книжен тигър“ и заплашваха да го свалят. На 1 септември, следвайки оттеглянето на йорданската армия от палестинските бежански лагери, кралският конвой

претърпя нападение, което според йорданците беше опит за покушение.

Няколко дни по-късно, когато Башир още лежеше в затвора и очакваше дълго отлагания си процес, борците от НФОП организираха може би най-зрелищната операция в историята на палестинското съпротивление. Планът им бе да отвлекат едновременно три самолета, пътуващи към Ню Йорк от европейски столици, увеличавайки максимално броя на американските пътници, за да привлекат впоследствие международното внимание. Самолетите щяха да се приземят на едно старо британско летище в йорданската пустиня, където пасажерите трябваше да бъдат държани, докато Израел освободи определен брой палестински политически затворници.

Членове на НФОП превзеха два от полетите и ги насочиха към Йордания. Третият опит се провали. Лейла Халед, палестинската „кralица на борците за свобода“, се подложи на пластична хирургия, за да прикрие самоличността си. Тя и един член на НФОП се престориха на младоженци от Мексико. Опитът им да отвлекат самолет на EL AL летящ от Амстердам не успя, защото пилотът направи остра маневра и така събори „новобрачните“ на земята. „Младоженецът“ беше застрелян от израелски служител от службите за сигурност, намиращ се на борда; Халед беше откарана в затвор в Лондон. Но три дни по-късно, когато един палестинец, работещ в Бахрейн чу, че героинята му кralица е в затвора, той сам, без ничия помощ, отвлече самолет на британските авиолинии и заповяда на пилота да се приземи при другите два самолета, които вече бяха на земята в Йордания. За палестинците тази част от пустинята, източно от Аман в кралството на Хюсеин, стана известна под името „Революционното летище“.

„Съжалявам“ – извика по мегафона Басам Абу-Шариф към няколко стотинте пасажери, застанали на слънцето някъде на края на географията, – „но току-що ви

отвякохме в пустинята на Йордания. Това е държава в Близкия изток, намираща се до Израел и Сирия. Ние водим справедлива борба, война за независимост на нашата страна от израелската окупация. Причината вие да попаднете насред събитията е, че искаме да ви заменим за наши затворници в Израел и други държави“.

Списъкът на палестинските затворници съдържаше и името Халед, „мексиканската булка“, чиято операция се обърка и която сега лежеше в затвор в Лондон. Халед щеше да бъде освободена при размяна на заложници за затворници в резултат на действията на своя почитател. (Името на Башир щеше да се появи в друг списък за размяна на затворници и заложници две години по-късно, по време на похищението на летището край Тел Авив; операцията завърши, когато израелски командоси застреляха похитителите. Башир остана в затвора).

След шест дни кризата на „Революционното летище“ завърши с освобождаване на всички заложници и обгорели останки от три реактивни самолета, взривени на пистата от бойци на НФОП, за да демонстрират сериозността на положението пред света. След още няколко дни обаче, крал Хюсеин използва спектакъла на НФОП като основание за крути мерки срещу всички палестински фракции в кралството си.

В продължение на два месеца през септември 1970 година се водеше гражданска война, в която кралските войски водеха люти битки с ООП, НФОП, ДФОП и други палестински фракции в бежанските лагери, основани през 1948 година и в провинциални градове на пустинното кралство. Йорданските войски надвишаваха броя на палестинските партизани повече от три пъти, имаха над десетстотин танка и бронирани коли срещу нула от страна на палестинците. Когато Сирия пресече йорданската граница, за да се бие на страната на палестинците, кралят тайно се свърза с Израел и го помоли за помощ срещу сирийците – рядък случай на лична молба от арабски лидер до Израел да

нападне други араби. На земята, особено в бежанските лагери, битката изправи араби срещу араби в смъртна схватка, когато йорданската военна машина разгърна мощта си, убивайки хиляди палестинци само за единадесет дни. Този месец завинаги остана да се помни от палестинците като Черния септември.

На 26 септември по настояване на Гамал Абдел Насър, крал Хюсеин и Ясер Арафат отлетяха поотделно за Египет, където подписаха споразумение за примирие. Това беше последният значителен политически акт на Насър. Два дни по-късно египетският лидер, все още дълбоко почитан из целия арабски свят, въпреки централната му роля в едно от най-катастрофалните поражения, почина от сърдечен удар. Милиони хора изпълниха улиците на арабските столици, облечени в черно и плачещи открито, в сцена след сцена на масова скръб. Ерата на пан-арабския национализъм, на единствения лидер, обещаващ да поведе хората си към победа срещу потисника, беше приключила.

На Далия ѝ прилошаваше от действията на НФОП. В по-късни години щеше да си припомни ужаса от атаките, организираните от НФОП на летище Лод, когато трима членове на японската Червена армия откриват огън с калашници, убивайки двадесет и пет души, включително християнски поклонници от Пуерто Рико. Нападенията над цивилни пресичаше линията на всяка етичност и „удряше по много чувствително място в душата ми“. Във времена като тези Далия разбра как е възможно някой да изпита желание да убива в отговор на такива атаки.

Между занятията ѝ в университета в Тел Авив и у дома през уикендите Далия се питаше кои бяха тези хора и защо смятаха, че могат да постигнат целите си с подобни крайни тактики. Мислеше си и за Башир. Кой всъщност беше той?

Башир лежеше в затвора като член, според израелс-

ките власти, на НФОП. Беше трудно да се повярва, че онзи същия млад мъж, който стоеше на вратата пред Далия – чието семейство бе прието с такава топлина в дома ѝ – може да е част от Народния фронт. Тя беше изумена не защото смяташе Башир за приятел, а защото смяташе, че връзката им, в някои отношения, е дори по-дълбока. „Беше повече от приятелство, защото се случи не по наш избор“ – спомня си тя. – „Израел не беше избрал да има палестинци и палестинците не бяха избрали да имат Израел. Просто беше даденост и най-важният въпрос си остава, как човек може да се справи с даденостите в живота“.

Чрез срещата си с Башир, Далия, сега двадесет и една годишна, започна да преодолява стереотипите, с които бе израсла – недоверието, подозрителността и омразата. „Общо взето се смяташе, че арабин може да ти стане приятел, но при първия случай, щом националните му интереси диктуват друго, ще ти забие нож в гърба“ – каза тя. – „Това беше широко разпространено мнение. Трябваше да се бориш срещу него, да доказваш, че не е вярно“. Сега Далия се опасяваше, че случаят е именно такъв – националните интереси на Башир бяха влезли в разрез с дружбата им.

Далия дълбоко вярваше, че личният диалог е ключът към промяната. Ако Башир беше част от НФОП, ако беше свързан с атентата в Суперсол, това показваше, че „личните взаимоотношения са нищо пред колективните сили. Ако националните интереси стоят по-високо от нашата обща човечност“ – каза Далия, – „това значи, че няма надежда за изкупление, няма надежда за излекуване, няма надежда за промяна, няма надежда за *нищо*!“

Насрочването на съдебния процес продължаваше да се бави и един ден Ахмад, Закия и Нуха Хаири решиха да посетят Башир в затвора. Затворническите власти го местеха няколко пъти и сега беше в ал-Рамла. Зрението на Ахмад, и без това слабо, съвсем се бе влошило – това беше част от

бавен процес, довел в крайна сметка до ослепяването му – но като минаха през портала в зоната за посещения, той разбра къде се намира. „Башир“ – каза Ахмад, когато синът му седна срещу него, – „забеляза ли къде са направили затвора? Точно където по-рано бяха маслинените ни дръвчета“.

Ахмад каза, че земята била завещана на Хаир ал-Дин ал-Рамлави от отоманския султан през шестнадесети век. Парчето земя, *вааф*, беше останало семейна собственост в продължение на дванадесет поколения – до 1948 година. Башир осъзна, че символиката беше също и буквална: беше затворен на собствената си земя.

Нуха постоянно се тревожеше за брат си. Не знаем докога ще бъде в затвора, не знаем какво ще се случи с Башир“ – казваше тя. – „Толкова много неизвестни. Той е на двадесет и осем, а все още не е женен. А сега е в затвора за не знам колко време. Как ли ще се отрази това на бъдещето му?“

През 1970 година съдебният процес на Башир започна във военния съд в Лод (по-рано Лида), на няколко мили от стария му дом в ал-Рамла. Сестра му Ханом, която живееше в Кувейт, не беше виждала Башир откакто го арестуваха. Тя дойде да го види, но по време на процеса не разрешаваха посещения от семейството. Адвокатът на Башир ѝ каза да се престори, че е негова асистентка, „само така можех да го видя. Но той ми каза, че няма да ми разрешат да разговарям с него и че ако го направя, ще има последствия“. Когато тъмничарите доведоха Башир от килията му, Ханом не можа да се овладее. „Когато го видях, извиках: ‘*Хабиби Башир!* Мили ми Башир!“ Бях изгонена от сградата на съда. Но поне го видях“.

Един следобед по време на поредното оттегляне на съда, Ахмад реши, че повече не може да издържи, без да види къщата в ал-Рамла. Повече от три години бе устоявал на желанието да посети Далия и семейството ѝ, като казва-

ше на децата: „Ако се доближа до външната врата, ще получа сърдечен удар“. Сега, само на няколко минути от военния съд и затвора, където синът му прекарваше дните и нощите си, Ахмад застана със Закия и Нуха пред вратата на къщата, която бе построил през 1936 година. Макар че трудно виждаше, успя да различи фигурата на евреин на около петдесет години – Моше Ешкенази, от България. Дватамата мъже стояха и се гледаха през прага – Ахмад и Моше, двама бащи на една и съща къща.

Минаха през къщата и излязоха в градината в задния двор. Ахмад закрачи бавно, докосвайки камъните на къщата, а Закия и Нуха го подкрепяха от страни. Моше покани гостите си да седнат. Далия и Солия бяха отскочили до магазина и щяха скоро да се върнат. Когато се прибраха, спомня си Нуха, Далия попита за Башир. Преди да си тръгнат, Ахмад попита Далия дали може да си вземе един цвят от дървото *фитна*. Далия каза на Ахмад: „Можете да си откъснете направо от дървото“.

Три десетилетия по-късно Далия не си спомня същото; не помни да е била в къщата при посещението на семейство Хаири този ден, нито си спомня да се е запознавала с Ахмад Хаири. Но си спомня, че баща ѝ е разказвал за това посещение и особено за това, което бащата на Башир казал на Моше. По този въпрос спомените ѝ съвпадат с тези на Нуха.

„Тук имаше лимоново дръвче“ – каза Ахмад на Моше. – „Аз го посадих. Тук ли е още? Живо ли е?“

Нуха и Моше се изправиха и застанаха от двете страни на Ахмад. Поведоха го бавно към тъгъла на градината. Ахмад протегна ръце и прокара пръсти по гладката, твърда кора, по меките чворове в основата на дървото и по нежните му, изтъняващи клонки докато почувства между пръстите си меката четка на листата и, между тях, една малка, прохладна сфера – лимон от дървото, което беше насадил преди тридесет и четири години. Закия гледаше от масата с

насълзени очи.

Главата на Ахмад беше сред ниските клончета; той безмълвно плачеше. Моше откъсна няколко лимона и ги постави в ръцете на Ахмад. Мъжете се върнаха на масата и седнаха. Моше се надигна отново и се върна с кана лимонада, която наля мълчаливо в чашите.

„Хубаво беше“ – спомня си Нуха, вече в друго столетие, като жена на шестдесет в изгнание в Рамала. – „Много хубаво. Разбира се, че беше хубаво! Бяхме засадили това дърво със собствените си ръце. Семейството на Далия – те всички бяха много мили. Но какво ли значение има това? Те бяха хората, които взеха къщата ни“.

Ахмад занесе лимоните в Рамала. „Като подарък“ – ще каже Далия. – „За спомен“.

През 1972 година Башир Хаири беше осъден на петнадесет години затвор за съучастничество в атентата в „Суперсол маркет“ през февруари 1969 година на улица „Агрон“ в Западен Йерусалим и за участие в нелегална организация, Народния фронт за освобождение на Палестина. Израелски свидетели и палестински доносници бяха дали показания, че Башир е служил за връзка между тези, които за изработили бомбите и двамата членове на НФОП, които са скрили експлозивите на рафта за подправки в супермаркета.

Когато съдията обяви присъдата, Ханом Хаири започна да пищи. „Башир! Башир!“ – викаше тя, докато отвеждаха брат ѝ. Нуха беше в шок, началото на състояние, което по-късно ще опише като нервна криза. В залата се вдигна шум и отчаяните писъци на Ханом се врязаха в общата врява.

Башир очакваше присъдата. Той се изправи и погледна съдията. „Не признавам този съд“ – каза той. „Аз съм невинен“. Нито веднъж през цялото време Башир няма да признае каквото и да е участие в атентата, нито членство в НФОП. Считаше военния процес за „инсценировка“, про-

ведена от незаконно правителство. „Не съм признавал нищо“ – ще си припомня Башир през 1998 година, двадесет и шест години след осъждането му. „Не можах да изтръгнат признание от мен. Защото ако бяха успели да го докажат, щяха да ме осъдят на доживотен затвор, а не на петнадесет години. Аз обаче съм палестинец. Винаги съм мразел окупацията. И вярвам, че имам право да се съпротивлявам с всякакви средства, достъпни за мен. Да, на даден етап средствата включваха насилие. Но аз ги разбирах. Разбирах действията на палестинските борци, готови на саможертва. И все още ги разбирам“.

Другите подсъдими по същото дело получиха по-тежки присъди – Халил Абу Хадидже беше осъден на двадесет години, Абдул Хади Одох – до живот. В отделен процес сестрите Расмия и Айша Одох също получиха доживотни присъди. „Когато прочетоха присъдите“ – спомня си Ханом, – „майката на Абдул Хади припадна. Всички изтичахме към нея, донесохме ѝ вода, а някой я напръска с парфюм да дойде на себе си“.

Лелята на Башир, Расмие, излезе от съда и се затвори в стаята си в къщи. Там рецитираше сурата на Ясин от Корана: „Техният знак е нощта. От нея извеждаме ние деня, а те тънат в дълбокия мрак“.

Тя повтори този стих четиридесет пъти.

„Ние казваме, че всичко е вяра и съдба“, каза Ханом. „Това според нас го спаси в крайна сметка“.

Присъдите на някои от подсъдимите бяха наложени отчасти въз основа на показанията на Израел Гефен, израелския ветеран. Експлозията на рафта за подправки бе забила с огромна сила толкова пипер в кожата на Гефен, че миришеше седмици наред; три години след експлозията, всеки път, когато се къпеше, все още откриваше миниатюрни парченца пластмаса – от опаковките на подправките – отложени по дъното на ваната. Що се отнася до стъпалото му, лекарите от болницата „Врати на праведността“ успяха

да го пришият обратно за глезена му, но и след няколко операции, то никога вече не бе същото. През целия си останал живот, особено в горещи и студени дни или когато беше уморен, отново усещаше горещината на взрива в глезена си.

След осъждането на Башир, Далия веднага прекрати всякакви контакти със семейство Хаири. „Чувствах се предадена“ – спомня си тя. Далия бе приела с дълбоко доверие диалога си с Башир. Сега това бе разбито на парчета и наред с него – вярата ѝ в силата на „връзката човек с човек“ да „докосва най-съкровената човечност, която е отвъд национални и политически различия – тази съкровена човечност, която поражда чудеса“. „Естествената, вродена вяра“ на Далия ѝ диктуваше, че „заедно можем да намерим решение. Това беше най-важният компонент, централната част на съществуването ми. Личната връзка държеше ключа към промяната“. Отдадеността на Башир на неговата собствена кауза, вярваше Далия, означаваше, че е „решен да се върнем в началната точка, откъдето бяхме тръгнали. Означаваше, че нас не ни искаха тук. Нямахме да ни приемат“. Наред с терзанията се появи и едно дълбоко усещане – повече емоционално, отколкото рационално, щеше да признае Далия по-късно – че Башир бе затвърдил предразсъдъка, характерен за всички израелци: арабите убиват евреи просто защото са евреи.

„Да, всичко се прекрати“ – каза тя двадесет и шест години след осъждането на Башир. – „Никакъв контакт. Дойде ми в повече, отколкото можех да понеса“. Вратата, която бе отворила, се затвори.

Далия стана скептична относно бъдещето на евреи и араби, живеещи едни до други. Изпитваше ревностно желание да защити Израел и участваше от цялото си сърце в националната отбрана като офицер от израелската армия.

Когато бе освободена от служба, Далия започна работа като учителка по английски език в гимназията Рамла-

Лод. Училището ѝ се беше в съседство до затвора в Рамла и до така близо до него, че тухлите на двете сгради буквално се докосваха.

През 1972 година, когато Башир започна да излежава присъдата си, осем въоръжени палестинци се промъкнаха в Олимпийското село в Мюнхен, застреляха двама израелски атлета и заловиха други девет. В последвалата престрелка във военна база с немската полиция, загинаха четиринадесет души, в това число всички израелски заложници. Палестинците бяха от организацията Черния септември – група, отцепила се от Фатах след гражданската война в Йордания. Една от първите операции на Черния септември, през 1971 година, беше убийството на йорданския премиер – като отмъщение за ролята му в атаката над палестинските фракции през септември 1970 година. И до днес не се знае дали Черният септември е действал независимо в мюнхенското клане или лидерът на Фатах е знаел предварително за операцията. По онова време Арафат защитаваше подобни акции. „Насилствени политически действия в средите на широко народно движение“ – казваше той, – „не може да се нарече тероризъм“. Много палестинци бяха съгласни. Те вярваха, двадесет и четири години след войната през 1948 година, че Израел е окупира земята и домовете им и че отчаяните времена изискват отчаяни мерки – никой няма да обърне внимание на борбата им, ако не пробият на международна сцена. „Хората трябва да променят света, трябва да направят нещо, трябва да убиват, ако се наложи“ – заявяваше Хабаш. „Да убиват, дори ако това означава ние на свой ред да изгубим хуманността си“.

Израелците отговориха на мюнхенските разстрели с удари срещу заподозрени палестински бази, като убиха стотици хора, включително множество цивилни. Само за няколко дни, поредица от убийства и осакатявания разтърси палестинското движение като част от израелската операция

„Гняв божи“. Израелският генерал, който ръководеше операцията, нарече убийствата „от огромно политическо значение“ и каза, че са били ръководени от библейското правило „око за око“. Операцията „Гняв божи“, обаче, не представляваше изцяло нова политика, а по-скоро интензифициране на израелските репресии в ерата на палестинските отвличания на самолети. На 8 юли кола-бомба уби почитания палестински писател и говорител на НФОП Гасан Канафани и двадесет и една годишната му племенница на път към Американския университет в Бейрут, където отиваха да я запишат за студентка.

Две и половина седмици по-късно съратникът на Канафани от НФОП, Басам Абу-Шариф, получи пакет с размер на книга, увит в амбалажна хартия с надпис „Проведено за експлозиви“.

„Басам“ – извика пощальонът към младия мъж, – „имате подарък – изглежда е книга...“. Младият бунтовник разкъса хартията и видя, че му изпращат книга за Че Гевара, един от неговите любими герои. „Спокойно“ – ще си спомни той двадесет и три години по-късно, – „започнах да прелиствам страниците да я разгледам ... Отдолу книгата беше кука. Там бяха поставени два заряда експлозив, свързани така, че да избухнат, щом се повдигне неотрязаната част от книгата...

Аз току-що я бях вдигнал“.

Експлозията отнесе палеца и два пръста от дясната ръка на Басам, счупи челюстта му, разкъса устните и изби зъбите му, отвори дълбоки рани в гръдния му кош, корема и горната част на дясното му бедро, ослепи дясното му око и сериозно увреди слуха му и в двете уши. Както и Израел Гевен, бунтовникът беше защит от лекарите, но щеше да носи спомена за експлозията до края на живота си. От този ден нататък семейството, колегите, приятелите и посетителите му трябваше да сядат близо до Басам Абу-Шариф и да викат с цял глас поздравленията си, нежните си обръщения и

въпросите си.

Башир прекара следващите дванадесет години в няколко израелски затвора, предимно в Дженин, Тулкарм и Рамала. Другарите му по затвор бяха палестинци, осъдени за въоръжени бунтове или членство в забранени политически групи, или за демонстрации срещу окупацията, или просто очакваха внасянето на официално обвинение срещу тях. За осемнадесетте години след израелската окупация през 1967 година около 250 000 палестинци – или 40 процента от възрастното мъжко население – бяха влизали в затвор.

Башир прекарваше ден след ден по определения затворнически режим: ставане в 6:30, проверка, закуска от едно яйце и парче хляб със сирене, учене до обяд, рядка супа за обяд, следобед отново учене, дискусии и почивка. Физкултурните упражнения не се поощряваха, за да не би затворниците да станат силни физически.

Приятелства се завързваха на основата на общата съдба, омразата към окупацията и мечтата за завръщане. Затворническите групи залягаха над Хегел, Ленин, Маркс, Джек Лондон, Пабло Неруда, Бертолт Брехт, египетския писател Нагуиб Мафуз, Габриел Гарсия Маркес и неговата книга „Сто години самота“, както и Джон Стайнбек с „Гроздовете на гнева“. Затворническите власти внимателно преглеждаха получаващите се книги, за да открият палестинска националистическа литература, но въпреки това понякога някой успяваше да вкара книги като „Завръщане в Хайфа“ от Гасан Канафани, която поднови дискусиите за Резолюция 194 на ООН. Понякога някой посетител успяваше да внесе дори поезия от любимия палестински поет Махмуд Дарвиш.

За живота в затвора беше изключително важно да се намерят начини за прекарване на времето. Мъжете слушаха Шопен, великата арабска класическа певица Ум Култум и ливанската звезда Файруз, докато играеха на шах или табла

на пода в килиите си. Понякога сядаха в голям кръг по два-три пъти на ден и разговаряха за диалектическия материализъм, приликите и разликите между съветския и китайския комунизъм, политическото напрежение във Виетнам, Южна Африка, Родезия или Куба, идеите на Никсън и Кисинджър за Китай и Близкия Изток, философската история на Американската революция и естествено – въпроса за Палестина. Новините за деня идваха обикновено от вестници на иврит – език, който Башир и съкилийниците му научиха за няколко години.

Вечер затворниците си правеха театър – комедийни пародии, Шекспир, арабска литература и импровизирани сценки за разпитите в затвора. Друг път мъжете пееха за историята си: националистически песни, жътварски песни, песни от отдавна разрушени села, или обсъждаха коя палестинска политическа фракция беше най-близо до съкровени мечти на хората, а после измисляха лозунги за всяка една фракция. Башир стана убеден марксист.

Всеки месец Ахмад очакваше с нетърпение свиждането с Башир в затвора. „Не можеше да чака“ – спомня си Ханом. Много пъти, обаче, през нощта преди свиждането, Ахмад се обливаше в студена пот. „Получаваше втрисане, като това при наркоманите“ – каза Ханом. – „А на следващия ден му беше зле и се чувстваше изтощен. Но много често не можеше да отиде“, оставяйки Закия да направи свиждането без него. При един такъв случай Ханом, която се бе преместила пак на Западния бряг от Аман, за да посещава Башир всеки месец, каза на майка си: „Вие сте се радвали, че имате син. Но животът с Башир никак не е лесен“.

Закия не каза нищо, но като стигнаха в затвора, предаде думите ѝ на Башир под формата на шеговито заяждане: „Можеш ли да си представиш какво казва сестра ти за теб?“

„Башир беше много труден“ – каза Ханом. „Когато беше в затвора, ако му изпратехме специална храна, ще я

върне. Ако му изпратехме дрехи, ще откаже да ги носи. Забраняваше ни да идваме с такси. Всички други семейства идваха с обществения транспорт, с автобуси, но ние не желаехме да пътуваме с автобус. Отказваше да ни види на няколко пъти само защото бяхме дошли с такси – беше строг с нас. Искаше да бъде един от народа, а ние не му помагахме в това. Затова накрая започнахме да се качваме на автобуса“.

По време на посещенията си Ханом забеляза, че Башир е станал лидер сред затворниците. „Винаги ни молеше да занесем нещо на семействата на другите затворници“ – каза тя. „Винаги помагаше на бедните и нуждаещите се семейства. Един път ще ни помоли да занесем обувки на едно семейство, друг път – дрехи или лекарства на друго. Всеки път, когато го посещавахме, ни молеше да го правим“.

Годините минаваха и Нуха Хаири отбелязваше събитията в живота ѝ, които Башир, по-малкият ѝ брат, бе пропуснал – сватбата ѝ за Гиат, братовчеда им, с който бяха направили първото пътуване до ал-Рамла през 1967; раждането на първия им син, Фирас, втория син Сенан и третия Джасуан; рождените дни, годишнините, празниците. Братята и сестрите му отиваха към средна възраст, а Башир все стоеше в затвора.

Ханом се утешаваше с мисълта, че Башир, скромният ѝ, непретенциозен брат, притежава чертите на мюсюлманския светец Омар Ибн Хатаб, втори халиф, или наследник, на Пророка Мохамед. Омар Ибн Хатаб беше живял през седми век. „Почтен човек, дисциплиниран, сериозен, отговорен, човек, който знае точно какво прави. Всеки път, когато четях за Хатаб, си мислех за Башир“.

Години наред Далия минаваше покрай затвора в Рамла на път за работа. Почти всеки ден тя мислеше дали да се свърже с Башир. Можеше поне да провери дали е там; наистина, за известно време той беше. И все пак тя никога

не попита за него. Желанието ѝ да разбере нещо за него, ще каже тя по-късно, беше потискано от желанието нищо да не знае. *На кого ли изобщо му трябва да знае за това?* – спомня си тя, че си е мислела. *Защо да отварям раната? Защо да започвам всичко отначало?*

Далия все още се чувстваше „предадена“. Години наред бе очаквала някакъв сигнал от Башир, някакъв знак, че е в безопасност, че е невинен и че съжалява.

„Всъщност, бях чакала години наред да ми прати писмо, в което да пише: ‘Не съм го направил’“, каза Далия с развълнуван глас. Или: „Ако съм го направил, ужасно, ужасно съжалявам“. Но аз така и не получих такова писмо. Но нали уж съм му *приятелка*? Приятелка ли съм му или *не*? Ако съм му приятелка, може *искрено* да ми каже: „Нямам нищо, абсолютно нищо общо с това“. Но той все пак е член на организация, която поставя в програмата си като една от целите си *унищожението на Израел*, тоест чрез *терористични актове* – така наречената въоръжена борба. Взривяват бомби в автобуси, където пътуват и палестинци. Където може да има и палестински *деца*, защото терорът не подбира. И аз бих могла да бъда в един от тези автобуси!“

„Вярвах, че е виновен. Все още го вярвам. И бих била най-щастливият човек на земята, ако можех да се освободя от подозренията си“.

В сърцето си Далия вярваше, че това, което Башир е направил, ако наистина го е направил, „не е отговор, не е такъв отговор който да мога да приема“.

Понякога Далия обмисляше да влезе във връзка със семейството. Но веднага си спомняше атентата в „Суперсол“.

През петнадесетте години, които Башир прекара в израелските затвори, се печелеха и губеха войни, лидери се издигаха и сваляха. През 1973 година Египет предприе изненадваща атака и започна война, известна като Йом Кипур. Един

американски президент, Ричард Никсън, подаде оставка след скандал и беше заменен с Джералд Форд, а после Джимми Картър, който заговори за човешки права и мир в Близкия изток. В Ливан избухна гражданска война и израелците на два пъти нахлуха в територията ѝ. През 1974 година Арафат произнесе реч пред ООН в Ню Йорк, която вбеси Израел и хиляди американски демонстранти, но овациите в Общото събрание, където той изложи мечтата си за „Утрешна Палестина“ – демократична, светска държава, в която араби и евреи живеят рамо до рамо. Палестинското движение бързо започваше да показва признаци на дълбоко разделение по въпроса дали да се приеме резолюцията на ООН, признаваща Израел, което вероятно ще означава край на мечтата за завръщане. Башир и другарите му от затвора неуморно обсъждаха всичко това. Според Башир, не трябваше да се допуска никакъв компромис с правото на бежанците да се завърнат.

Башир започна да рисува – първо политически карикатури, после карта след карта на Палестина, после по-изразителни илюстрации – картини на изкоренени дървета, разрушени къщи и арестувани палестинци. На една от картините, нарисувана през 1970-те, се вижда зеленоока палестинска селянка, която с едната си ръка държи маслиново клонче, а с другата – факел с цветовете на палестинското знаме. Заедно с един друг затворник, Башир прекара десетки часове в изработване на удивително точно копие на джамията Ал-Акса в Йерусалим чрез залепване на три хиляди конеца и стотици миниатюрни сини и жълти квадратчета от плат върху основа от стиропор.

С подобряването на иврита му, Башир започна да настоява пред израелските затворнически власти за подобри условия – легло вместо матраци на земята; ежедневни физически упражнения; по-големи порции храна вместо оскъдните протеини и хляб, с които едва ли можеше да се нахрани и дете. Башир често организираше гладни стачки в

знак на протест срещу условията в затвора.

„Когато Башир беше в затвора, баща ми заспиваше с радиото в скута си“ – спомня си Ханом. „Щом чуеше, че затворниците са обявили гладна стачка, и той обявяваше такава. Казвахме му, че стачката е прекратена, за да хапне нещо, но той се досещаше, че го лъжем и казваше: ‘Не е вярно, щяха да го кажат по радиото’“. Трудно беше да излъжем Ахмад по този въпрос; ако се съмняваше, лягаше с радиото под възглавницата. „Башир имаше специална връзка с баща ни, може би защото беше първородният му син“ – каза Ханом. – „Имаха дори нещо повече от специална връзка – имаха химия. Обожаваха се взаимно“.

Въпреки разговорите с израелските затворнически служители, Башир не отчете никакви промени, освен тези извън стените, които той считаше за катастрофални.

На 19 ноември 1977 година египетският президент Ануар Садат направи безпрецедентно посещение в Йерусалим, показвайки готовност да сключи мир отделно от другите арабски страни, които продължаваха да оказват съпротива. Две години по-късно, след интензивни преговори с президента на САЩ, Джими Картър, Садат и израелският премиер Менахим Бегин подписаха споразумението Кемп Дейвид, с което сложиха край на състоянието на война между Египет и Израел. Бяха минали дванадесет години откакто арабският свят понесе катастрофалните загуби в Шестдневната война и шест години откакто Египет си бе възвърнал донякъде уважението след войната Йом Кипур или, както я знаеха палестинците, Октомврийската война от 1973 година; сега, след Кемп Дейвид, Израел щеше да започне изтегляне от Синайския полуостров.

За мнозина на Западния бряг, в Израел и Египет, Садат беше герой, един държавник, който рискува живота си, за да сключи мир въпреки „стената от омраза, заобикаляща Израел“, по думите на Рабин; това беше, за поддръжниците,

необходима стъпка в посока към мир в Близкия изток. Наистина, споразумението Кемп Дейвид предвиждаше петгодишен преход към „пълна автономия“ за палестинците в Западния бряг и Газа. Но палестинците не бяха представени по време на разговорите в Кемп Дейвид и в споразумението не се казваше нищо за главната мечта на милиони палестинци – правото да се завърнат и бъдещето на Йерусалим като столица на една независима палестинска държава.

Много палестинци, в това число и Башир, вярваха, че египетският президент ги е продал, като е договорил собствената си сделка, вместо да обмисли всеобхватно уреждане на въпроса, ангажирайки всички страни. В окупираните територии се проведоха демонстрации срещу Садат и Кемп Дейвид. През следващите години правителството на Бегин се отказа от изтегляне от Западния бряг и вместо това, засили строежа на селища в региона. Водена от Ариел Шарон и религиозните партии, управляващата коалиция, начело с партията Ликуд на Бегин, се зае да създаде нови „факти върху земята“, проявявайки претенции за Ерец Израел в Западния бряг и Газа. От палестинците се искаше да представят доказателство за собственост или да направят място за булдозерите, оградите от бодлива тел и израелските заселници. По такъв начин палестинците започнаха да виждат как най-дълбоките им страхове стават реалност – те все още нямаха държава, окупацията ставаше все по-тежка и сега трябваше да продължат битката без Египет, най-силния им съюзник през десетилетията борба за освобождение. В Западния бряг Садат беше мразен до такава степен от палестинците, че на палестинския арабски диалект *садати* стана нарицателна дума за човек, който е слаб, капитулира, държи се страхливо или, по думите на един стар приятел на Башир, „някой, който е готов да прави отстъпки срещу фалшива лична слава“. През 1981 година египетският президент плати за куража си, или за страхливостта си, с живота си. На 6 октомври той беше убит, докато наблюдаваше

военен парад заедно с чуждестранни гости.

През цялото десетилетие на 1970-те Далия често сядаше на верандата в Рамла след работа, вгледана в розите „Кралица Елизабет“. През този период тя често се чувстваше „обзета от отчаяние заради сблъсъците между колективните сили“ и се тревожеше, че „духът ми бе смазан от историческото колело на неизбежността“. Тя се питаше дали конфликтът с палестинците ще свърши някога. Знаеше, че всяка страна желае да изгони другата, но собствените ѝ опити да си забрани да мисли за семейство Хаири бяха неуспешни. „Нещо в мен продължаваше да живее“ – написа тя години по-късно. „Едно слабо гласче настояваше да разбере, защо бях въввлечена в това. Хората дойдоха, почукаха на вратата ми и аз избрах да им отворя. Сега завинаги ли е затворена вратата? Това ефимерна възможност ли бе, отминал епизод ли?“

Далия си спомня часове на размисъл за семейство Хаири и за къщата, в която живееше, която „баща ми купи като ‘изоставена собственост’ от държавата. Но тази къща не принадлежеше на държавата; тя принадлежеше на семейството, което я е построило, което бе вложило средства в нея, надявало се бе да отгледа децата си и да остарее там. Можех да си представя какво е да си на тяхното място“.

Или ние, или те – така ли? мислеше си Далия. Или аз живея в къщата, докато те са бежанци, или те живеят в моята къща, докато аз съм бежанка? Трябва да има друга възможност. Но каква е тя?

Моше и Солия остаряваха. „Знаех, че един ден ще наследя къщата“ – каза Далия.

През годините, прекарани по израелските затвори – по негови сметки, беше се местил седемнадесет пъти за петнадесет години – Башир понякога споменаваше младата израелка и вратата, която тя беше отворила за семейството му. „Казах

на приятелите си в затвора за посещенията ми в къщата“ – спомня си той. „И какво видях в Далия. Тя ми изглеждаше различна. Бих казал ‘с широки възгледи, различна от всички други израелци, които познавам’.

„Надявам се“ – допълва Башир, – „че тя не е самотна свещ в стъмняваща се стая“.

И въпреки това Башир никога не написа на Далия писмото, което тя очакваше. Той не призна пред израелските следователи и нямаше намерение да прави признания и пред Далия. Наистина, поддържаше твърденията си, че е невинен, но добави, години по-късно: „Ние сме понесли много кланета. Давайма. Куфр Ясам. Деир Ясин. След всичките тези касапници и изземване на собственост, ако някой си мисли, че палестинците ще се държат като Исус Христос, много се лъже. Ако не притежавах това дълбоко убеждение – до мозъка на костите си – в необходимостта да мразим окупацията, нямаше да заслужавам да бъда палестинец“.

През септември 1984 година след като излежа петнадесет години по обвинения за участие в атентата в „Суперсол“, Башир Хаири беше освободен от затвора. Беше вторият от двата истински щастливи момента, които Ханом помни за брат си. Първият, спомня си тя, бил при раждането му.

Семейството на Башир чакаше в Рамала. Братята и сестрите му се бяха завърнали от целия арабски свят – от Аман, от Катар, от Кувейт. „Беше като сватба“ – спомня си Нуха. „Приготвихме най-добрите ястия, сладкиши, цветя, палестински знамена“.

Израелските власти бяха категорични празнуването да не се провежда пред стените на затвора. „Казаха, че трябва да дойдат само двама-трима души“ – спомня си Ханом. „Направих панделки за цветята с цветовете на палестинското знаме, което беше незаконно по онова време. Израелците не забелязаха. Но много хора бяха научили, че ще пускат Башир и се събраха около стените на затвора да

го посрещнат. Когато израелците видяха това, казаха, че няма да го освободят. Бяхме там в осем сутринта – на караха ни да чакаме до след един час. Баща ми и майка ми бяха много възрастни и чакаха тревожно у дома“.

Когато Башир излезе от затвора, обаче, не беше готов да се прибере у дома. Първо трябваше да отиде на гробището. Там застана до гроба на Халил Абу-Хадиджи, осъден заедно с него по делото за „Суперсол“ и починал в затвора. Башир му отдаде последна почит с тиха, частна церемония. „После“ – каза Нуха, – „се върна у дома“.

Къщата беше пълна с гости. Роднини от Газа изпратиха големи чанти с портокали за празника. Толкова много хора искаха да видят Башир – ученици, градски лидери, семейството, политически активисти – че няколко приятели трябваше да стоят отвън и да насочват трафика пред къщата. „Правеха го заради Башир“ – каза Ханом. „Мама готви, всички сте добре дошли“. Отначало Башир се опита да омаловажи празненството: „Не съм герой“ – каза той. „Излежах присъдата си – не съм направил нищо особено. Няма нужда да празнувате“. Но в крайна сметка отстъпи и семейството го видя „щастлив, доволен, засмян през цялото време. Беше най-хубавото време в живота ми“.

В къщи Башир трябваше да се приспособява към живота извън затвора. „Спеше на пода, беше отвикнал от леглото“ – каза Ханом. „Не можеше да носи нормални обувки, защото след петнадесет години без обувки размерът и формата на стъпалата се променят“. По-тревожни за семейството бяха белезите от мъченията. „Когато излезе от затвора, имаше множество изгаряния с цигара по тялото си“ – каза Ханом. „Като го попитахме от какво са, каза, че било алергия“.

През декември 1984 година, три месеца след освобождаването на Башир от затвора и четиридесет и осем години след построяването на семейния дом в ал-Рамла, Ахмад Хаири

почина. Беше на седемдесет и седем години и почти половината от живота му бе минал в изгнание.

По-късно същата година Башир се ожени за братовчедка си Шехеразаде. Запитан за брака си, не казва друго, освен, че е знаел, „че това е жената, която ще ме разбира най-добре“. През 1985 година се роди първото им дете. По арабска традиция, момчето бе наречено на дядо си, Ахмад.

Същата година почина и Моше. Солия бе починала осем години по-рано и сега никой не живееше в къщата. „Беше тъжно“ – спомня си Далия. – „Цялата ти история е тук, а къщата е празна, родителите ти са починали. Сега това беше моята къща“.

Къщата принадлежеше на Далия по закон. Въпреки това „Не можех да отрека, че съм живяла тук през всичките години, докато семейството, което я е построило, е било изгонено. Как да приемеш спокойно такава реалност? Как да застанеш пред тях и какво да им отговориш?“

„От мен зависеше да направя нещо“ – каза тя. – „Къщата сякаш ми разказваше историята си. Повече от една. Трябваше да отговоря.“ Тя постоянно мислеше за престъплението, отвело Башир в затвора. Как, мислеше си, да отговори в светлината на това? Накрая реши: „Неговата реакция няма да определя моята. Имам свободен избор да мисля, избор да действам, според моето разбиране и моята съвест“.

Далия си беше мислила за времето, когато, като малко момиченце, беше изтръгнала звездата и полумесеца – символ на исляма – от върха на портата в къщата в Рамла и ги беше изхвърлила. „Бяха толкова красиви“ – каза тя. „Искаше ми се пак да ги сложа. Срамувах се от извършеното“.

Една нощ, докато още се питаше какво да прави с къщата, ангел Габриел дойде в съня ѝ. „Беше кацнал и пърхаше точна на върха на портата, където бяха звездата и полу-

месеца преди“ – каза Далия. „Гледаше мястото, където порано се намираше символът, и се усмихваше. Той благославяше къщата, благославяше мен и ми даваше благословията си да правя, каквото реша с къщата“.

Година след излизането му от затвора, през пролетта на 1985 година, Башир получи съобщение от палестинския англикански свещеник в Рамала. Името му беше Ауде Рантиси. Беше родом от Лида и пазеше живи спомени как е бил изгонен със сила от дома си през юли 1948 година.

Рантиси каза на Башир, че току-що са му се обадили от Йерусалим. Отсреща бил съпругът на Далия, Йехезкел Ландау. Йехезкел обяснил, че бащата на Далия, Моше Ешкенази, е починал и че сега, осем години след смъртта на майка ѝ Солия, къщата в Рамла е празна. Далия желаела да се срещне с Башир, за да поговорят за бъдещето на къщата. Би ли желал да се срещнат?

Далия беше премислила какво би могла да направи. Знаеше, че иска да действа въз основа на двете истории. „Исках да призная, че това е къщата на детството ми, родителите ми бяха починали тук, всичките ми спомени бяха тук, но че тази къща е построена от друго семейство и че техните спомени също са тук. Исках да призная всичко това“.

След месец Далия и Йехезкел пътуваха на север към окупирания Западен бряг. Спряха в дома на Рантиси и съпругата му, Патриция, намиращ се до Евангелисткото училище за момчета в Рамала, на което Рантиси беше директор. Башир ги чакаше там.

Далия и Башир седнаха един срещу друг на удобни столове в хола на Рантиси. Колко години бяха минали? Шестнадесет? Осемнадесет? Далия сега беше на тридесет и седем с венчална халка на пръста си; Башир – на четиридесет и три, също бе женен. Кичур побеляла коса падаше на челото му. Далия забеляза, че лявата му ръка – както винаги

– е в джоба му.

Заговориха за ежедневни неща. Добре ли е Башир? Как се чувства на свобода? Какви планове има?

Далия стигна до главната тема на разговора им. Не беше спирала да мисли за къщата и нейната история, обясни тя. Този дом принадлежеше на две семейства, на два народа, на две истории. А сега, месец след смъртта на Моше, домът е празен. Не беше спирала да мисли и за безкрайния кръг на болка, отмъщение, болка, отмъщение. Питаше дали има нещо, което би могла да направи, за да не отбягва този въпрос и да почете историите на двете семейства. Това бе жест не само към Башир, но към цялото семейство Хаири. *Как човек признава колективната рана?* – беше мислила много и много пъти. *Сърцето иска да направи нещо. Сърцето иска да направи крачка към излекуване на тази рана.*

Далия разбираше, че не е възможно да раздели собствеността върху къщата със семейство Хаири, нито да прехвърли имота на тяхно име. Търсеше се друго решение.

„Готови сме“ – каза Далия, – „да платим обезщетение за загубата на собствеността ви“. Тя намекна, че е възможно да продадат къщата и да дадат парите на семейство Хаири.

„Не, не, не“ – бързо каза Башир. – „Никакво продаване. Нашата бащиния не може да се продава“.

„Тогава какво предлагаш, Башир?“ – попита го Далия. „Какво да направим?“

За Башир решението трябваше да е съобразено с правата му и борбата, която бе водил цял живот като палестинец. „Тази къща е моето отечество“ – каза той на Далия. – „Там изгубих детството си. Бих искал къщата са служи на арабските деца от ал-Рамла. Искам те да изживеят детството, което ми бе отнето. Каквото съм изгубил там, искам да го дам на тях“.

Далия и Йехезкел с готовност се съгласиха с предложението на Башир – къщата в Рамла щеше да стане детска градина за арабските деца от Израел. Имаха и други идеи,

но това беше добро начало. Те щяха да уважат желанията на Башир, но не и името, предложено от него за къщата, построена от баща му: „Къща на Далия за арабските деца от Рамла“.

„Извинете“ – прекъсна ги внимателно Патриция Рантиси от другия край на хола. „Яденето е готово“.

Башир, Далия, Йехезкел и Ауде Рантиси се надигнаха от местата си и отидоха да обядват. Разговорът продължи на масата.

Като се готвеха да разчупят хляба, Далия и Йехезкел погледнаха през масата към арабските си сътрапезници и се помолиха на иврит:

Благословен да си Боже, ти вечен
наш Бог – господар на света –
даващ ни хляб от земята.